

NEWSLETTER

Cylchlythyr

ANGLESEY ANTIQUARIAN SOCIETY AND FIELD CLUB

No. 62 Gwanwyn / Spring 2014

Editorial

Fifty years ago the Committee report lamented the passing of twelve highly respected members of the Society. 2013, our 'Annus Horribilis' saw the loss of four prominent and irreplaceable Society members. Our two patrons, the Marquess of Anglesey and Lord Stanley of Alderley, followed by our Life Vice President John Rowlands were significant blows but at the end of the year we lost our very able Committee member and Officer Ann Benwell who was a major force, prominent as joint editor of the *Transactions*, also organising all our events, excursions, meetings and the Day School. This year's Day School is a fitting farewell to her ability at organisation.

Ysgol Un Dydd 2014 Day School
Saturday, February 8 Chwefror Dydd Sadwrn
David Hughes Community Centre, Beaumaris

The Rich and the Poor: CHARITY IN ANGLESEY

Frances Lynch Llewellyn

About seventy assembled in the historic hall of the old David Hughes School at Beaumaris. In the chair was Mrs Frances Lynch Llewellyn who paid tribute to Ann Benwell.

She thanked her colleagues who took over the organisation of the event, in particular Andrew and Jo Davidson. She then introduced the first speaker, Dr Sylvia Pinches who gave an overall view of the subject.

Doles and Donations

Dr Pinches spoke on the different interpretations of charity and its motives. Humans have a sense of fair play and a desire to be charitable to those less fortunate. It is an 'Exchange of gifts' when the giver receives some satisfaction or enhanced social status. Religion and philosophy support it. In medieval times Christianity was the spur; Judaism and Islam share the same sentiments. After the Reformation there was some chaos until the gradual intervention of the State played its part and a legal framework developed. The Trust Act of 1601 for the relief of poverty and the public good provided for the poor and aged, maimed ex-servicemen, schools, scholars and orphans. Endowed charities sprang up when corporate legacies of lands and goods were given in perpetuity to be supervised by trustees. Voluntary organisations run by committees were another source. In 1891 the Charity Commission revised the old acts, its motives set out to advance religion, relieve poverty and be for the public good. Part of this was punitive to deal with beggars and idle persons. Local dignitaries were overseers and were criticised as they seemed to benefit more than the unfortunate. In the terms of original wills there was no provision for an increase in the subscriptions to the poor. That was remedied later. In the voluntary sector there was an Anglesey Druid Society in 1772 and many Friendly societies appeared. The 19th century saw a huge expansion. The Church of England established their National Schools and the non-conformists British Schools. Bible Societies, Missionary Societies, SPCK and Sunday Schools contributed and exhibitions for scholars and university support came from both endowed and voluntary sources. Medical and Children's societies appeared. Prevention was not forgotten, in the form of support for apprentices, provision of loans and assistance with emigration. When the Welfare State was established in the 1940s it was thought charities would disappear. Not so, they have increased. In 2014 there are 236 registered charities in Anglesey!

Sir Edward Burne-Jones

Y Cyfoethog a'r Tlawd. ELUSENAU AR YNYS MÔN

Dr. Sylvia Pinches

Daeth tua saith deg at ei gilydd yn neuadd hanesyddol hen Ysgol David Hughes ym Miwmares. Mrs Francis Lynch Llewellyn oedd yn y gadair. Talodd deyrnged i'r diweddar Mrs Ann Benwell oedd wedi trefnu'r ysgolion undydd yn y gorffennol.

Diolchodd i'w cydweithwyr, yn arbennig Andrew a Jo Davidson, a gymerodd drosodd i drefnu'r digwyddiad. Wedyn cyflwynodd y siaradwraig gyntaf, Dr Sylvia Pinches, i roi braslun o'r pwnc o dan sylw.

Dognau a Chyfraniadau.

Cychwynnodd drwy siarad am y dehongliadau gwahanol o elusennau a'u cymhelliaid. Mae gan ddynoliaeth synnwyr o chwarae teg a dynuniad i fod yn elusengar i rhai llai ffodus. Mae yn 'Gyfnewid o roddion' pan mae'r rhoddiwr yn cael tipyn o fodfad neu statws cymdeithasol gwell. Mae crefydd ac athroniaeth yn ei gefnogi. Yn y canol oesoedd Cristionogaeth oedd y sbardun. Mae Iddebiaeth ac Islam yn rhannu'r teimladau. Ar ôl y Diwygiad 'roedd tipyn o anrhefn nes i ymyriad graddol y Wlad cymryd rhan a datblygu fframwaith cyfreithiol. Darparwyd y Ddeddf Ymddiriedolaeth 1601 i ostyngi tlodi a daioni cyhoeddus, yn cysidro'r tlawd a henoed, milwyr anafus, ysgolion, ysgolheigion a'r amddifad. Daeth Elusenau Gwaddoledig i rym pan oedd cymroddai corfforaethol o dir a nwyddau yn cael ei rhoi yn fythol parhaus a'i arolygu gan ymddiriedolwyr. Ffynhonnell arall oedd sefydliadau gwirfoddol yn cael ei rhedeg gan bwylgorau. Yn 1891 adolygodd y Comisiwn Elusennol yr hen ddeddfau, ei gymhelliaid oedd ymestyn crefydd, rhydau tlodi a daioni cyhoeddus. 'Roedd rhan yn gosbol i ddelio gyda chardotwyr a phobl ddiog. 'Roedd urddolion lleol yn oruchwylwyr ac yn cael ei beirniadu am fod yn ymddangos ei bod yn cael mwyn o les na'r anffortunus. Yn nhermau yr ewyllsion gwreiddiol 'roedd dim darpariaeth am godiad yn y tanysgrifiad i'r tlawd. Cywirwyd hyn yn hwyrach. Yn y sector ymddiriedlog yn 1772 'roedd yna Gymdeithas Derwyddion Ynys Môn a ymddangosodd llawer Cymdeithas Cyfeillgar. Daeth ehangiad mawr yn y 19ed ganrif. Sefydlodd yr Eglwys Anglicanaidd ei Ysgolion Cenedlaethol a'r anghydffurwyr ei Ysgolion Prydeinig, Cyfranodd Cymdeithasau Beiblaidd a Cenhadol, yr SPCK a Ysgolion Sul. Daeth ysgoloriethau i ysgolheigion a cymorth i golegau o ffynonellau gwaddoledig a gwirfoddol. Ymddangosodd cymdeithasau meddygol ac i blant. 'Roedd ataliad ddim yn cael ei anghofio, 'roedd cymorth i brentisiaid, darpariaeth o fenthyciadau a chymorth gydag ymfudiad. Ystyriwyd buasai'r elusennau yn diflannu pan sefydlwyd y

'Wladwriaeth Lles' yn y 1940au. Wnaeth hyn ddim digwydd, maent wedi cynyddu. Yn 2014 mae yna 236 o Elusennau Cofrestredig yn Ynys Môn!.

Continued on Page 2

Ymlaen i Dudalen 2

A Charity Challenged: an episode in the history of the David Hughes Charity in the 19th Century.

Prof. A. Carr

Prof. Antony Carr outlined the history of the Charity, appropriate as an old pupil of the Grammar School in this setting. David Hughes was the son of a minor Anglesey squire who may have been educated at Oxford. He made a fortune as a manorial steward (lawyer) at Woodrising and from there he founded the free Grammar School at Beaumaris in 1603. His nephew John ap Rhys ap Wiliam of Pentraeth supervised it as David's home was in Norfolk. He died in 1610 but his will endowed it, deriving incomes from many Anglesey farms he had bought. Feoffees (Trustees) were appointed, including the Bishop of Bangor, Mayor of Beaumaris and Sir David Bulkeley. Fellowships were established to send Beaumaris pupils direct to Oxford University. Surplus moneys were supposed to help poor scholars and almshouses at Llanfaes. The will provided for fixed donations but no provision was made for changes such as increased income over the passage of time. This led to a dispute in 1826. This was the 'Scandal that never was.' The Parish of Llantrisant complained that there was mismanagement and they were entitled to higher payments. In fact, close examination of the existing order books reveals it was run meticulously. Strict adherence to the will was the reason for the static payments. The feoffees had a strong sense of duty and responsibility, observing all the terms to the letter. Nevertheless, court action was commenced in 1827 in the Court of Chancery. That could have been protracted and disastrous. Two of the petitioners were Evan Owen of Tregwelyth and John Richards, the incumbent of Rhodogedig. The Court did arrange an increase of 5 shillings a week for the almshouses and the action ended in 1832. In 1895 the new County Governing Body took over administration from the feoffees.

Noblesse Oblige in 18th and 19th Century- The evidence of Baron Hill and Plas Newydd estates.

The Rev Neil Fairlamb said that although the Pagets and Bulkeleys spent most of the year in London they still had knowledge of local problems. They paid little tax but had a strong sense of fair play. Their agents supplied them with information so they were able to act in distressed cases. In 1772 Bulkeley as a freemason assisted the Radcliffe Infirmary. In 1787 both Lord Bulkeley and Lord Uxbridge helped Aberffraw and Malltraeth. They also paid for a road near Llanerchymedd. They rewarded tenants who improved the land. Despite being rivals they worked together. Bulkeley wished to support criminals of good behaviour but his attempts at reform failed- he was not allowed to help. In 1802 Baron Hill financed the Beaumaris Book Society with a reading room, now the Anglesey Yacht Club. He paid for the National School. In 1818 Lady Anglesey provided an endowment for girls at Llanedwen National School. For poor apprentices Lady Bulkeley gave £1000 to the Parish of Llandegfan. This fund still exists but there are no poor apprentices, only the Girl Guides. The records show many human stories of charity from the estates.

Rev. Neil Fairlamb

i fodoli ond nid oes un prentis tlawd, does dim ond y 'Girl Guides'. Mae'r cofnodi yn dangos llawer stori ddynol o elusennau gan yr ystadau.

During the lunch interval everyone enjoyed an excellent meal from *Blas ar Fwyd*. They also viewed an exhibition: selections of books, the Anglesey Archives and local charities, including the food banks.

'How apt are the Poor to be Proud' Poverty and Religion in the 19th Century

Gareth Huws

Gareth Huws gave the first afternoon talk starting with tables of earnings of various occupations and a list of the cost of staple foodstuffs. It demonstrated that even the lowliest occupations could earn enough to be comfortable, food and rent taking the most. Only a catastrophe could trigger true poverty. There were two categories. The first was from a personal fault, being accidents, illness or death. The second was of an evil origin- drinking and gambling.

There was a shame to being poor and even the most impoverished would put on a respectable appearance, always having a suit for Sundays. Conformity with Church and Chapel attendance was high. The 1851 census of pews revealed 81% attendances. The churches were better placed to assist hardship. They were not rich but had small endowments they could distribute. Capt Roberts of Holyhead bequeathed money for four 'decayed housekeepers'. The chapels were less careful with their receipts. They embarked on an orgy of building. In 1860 there were 35 Baptist chapels in Anglesey incurring a debt of £2980 and the Calvinistic Methodists had a debt of £7000. There was not much to spare for the poor. In a Wesleyan chapel two poor collections in one year raised 12/3d and 16/9d! A bleak picture for the

Sialens i Elusen: pennod yn hanes Elusen David Hughes yn y 19eg Ganrif.

Rhoddodd yr Athro Antony Carr amlinell o hanes o'r elusen, addasol fel un o ddisgyblion yr hen Ysgol Ramadeg oedd yn y safle ar un pryd. Mab i un o yswain lleiaf Ynys Môn oedd David Hughes, efallai wedi ei addysgu yn Rhydychen. Gwnaeth ffortiwn fel stiward maenorol (cyfreithiwr) yn Woodrising ac o'r fan honno sefydlodd yr Ysgol Ramadeg rhydd ym Miwmares yn 1603. 'Roedd ei nai, John ap Rhys ap Wiliam o Bentraeth, yn ei goruchwyllo ar ei ran gan ei fod yn byw yn Norfolk. Bu farw yn 1610 ond gwnaeth ei ewyllys gwaddoli, yn deillio incwm o lawer o ffermydd oedd wedi prynu ar Ynys Môn. Penodwyd ymddiriedolwyr yn cynnwys Esgob Bangor, Maer Biwmares a Syr David Bulkeley. Sefydliwyd cymrodoriaethau i anfon ysgolheigion o Fiwmares yn unioingyrchol i Brifysgol Rhydychen. 'Roedd yr arian oedd dros ben i fod yn cael ei ddefnyddio yn gymorth i ysgolheigion tlawd ac elusendai yn Llanfaes. 'Roedd yr ewyllys yn darparu rhodd daliadau penodol heb ddarpariaeth am gynnydd incwm dros dro. Arweiniodd hyn at anghydfod yn 1826. Hyn oedd y 'Scandal oedd byth wedi bod'. Cwynodd Plwyf Llantrisant bod camreolaeth yn bodoli a bod ganddynt hawl am daliadau uwch. Mewn gwirionedd mae archwiliad manwl o'r llyfrau yn dangos ei fod yn cael ei weithio yn ofalus iawn. Ymlyniad manwl i amodau'r ewyllys oedd y rheswm am y taliadau statig. 'Roedd gan yr ymddiriedolwyr synnwyr cryf o ddyletswydd a chyfrifoldeb, yn cadw at holl dermau'r ewyllys i'r llythrennau. Ers hynny dechreuwyd achos yn y Llys Siawnsri yn 1827. 'Roedd yn bosib i hyn fod ynhir a trypinebus. Ifan Owen o Tregwelyth a John Richards deiliad Rhodogedig oedd dau o'r deisebwyr. Trefnodd y Llys am godiad o 5 swllt yr wythnos i'r elusendai. Gorffennodd yr achos yn 1832. Yn 1895 cymerodd y Corff Llywodraethol Sirol newydd y weinyddiaeth o'r ymddiriedolwyr.

'Noblesse Oblige' yn yr 18fed a'r 19ed ganrif: tystiolaeth Baron Hill a Plas Newydd.

Dyweddodd y Parch Neil Fairlamb er bod y Pagets a'r Bulkeleys yn treulio rhan fwyaf o'r flwyddyn yn Llundain roedd ganddynt wybodaeth am broblemau lleol. Nid oedd ynt yn talu llawer o drethi ond 'roedd ganddynt synnwyr cryf chwarae teg. 'Roedd ei asiantau yn rhoi gwybodaeth iddynt fel y ei bod yn gallu gweithredu mewn trallos. Yn 1772, fel saer rhydd, cynorthwyodd Bulkeley y Clafdy Radcliffe. Yn 1787 gwnaeth yr Arglwydd Bulkeley ac Arglwydd Uxbridge helpu Aberffraw a Malltraeth a dalodd y ddau am ffordd ger Llanerchymedd. Roedd ynt yn gwobrwyd tenantiaid oedd yn gwella ei dir. Er ei bod yn cydymgeisio roddynt yn gweithio gyda'i gilydd. 'Roedd Bulkeley yn ceisio cynorthwydroseddwr o ymddygiad da ond method ei ymgais am ddiwygiad - ni chafodd gynorthwyo. Yn 1802 ariannodd Baron Hill ystafell darllen i Gymdeithas Llyfrau Biwmares, heddiw hwn yw Clwb Hwyliau Ynys Môn. Talodd am yr Ysgol Genedlaethol. Yn 1818 darparodd Arglwyddes Môn gynhysgaeth i enethod yn Ysgol Cenedlaethol Llanedwen. Rhoddodd Arglwyddes Bulkeley £1000 fel cynhysgaeth i brentisiaid ym mhwlwyd Llandegfan. Mae'r gronfa yn dal

Wedyn bu toriad am ginio pan fwynhawyd pryd ardderchog gan 'Blas ar Fwyd'. Hefyd bu siawns i astudio arddangosfa o lyfrau, Archifau Môn, ac elusennau lleol, yn cynnwys y banciau bwyd.

'Pa mor gymwys ydi'r Tlawd i fod yn Falch' - Tlodi a Chrefydd yn y 19eg ganrif.

Gareth Huws oedd y siaradwr cyntaf y prynhawn a gychwynnodd gyda thablu o enillion gwahanol alwedigaethau o restr o brisiau prif fwydydd. Dangosodd bod hyd yn oed y galwedigaethau isaf yn medru ennill digon i fod yn gyfforddus, 'roedd bwyd a rhent y rhan mwyaf. Ond trychineb oedd yn medru creu tlodi cywir. 'Roedd yn ddau categori. Y cyntaf oedd diffyg personol fel damwain, salwch neu farwolaeth. 'Roedd yr ail o darddiad drwg - diod feddwol a gamblo. 'Roedd yna gywilydd mewn bod yn dlawd a buasai hyd yn oed y tlodian isaf yn rhoi ymddangosiad parchus, yn gwisgo siwt bob Sul. 'Roedd cydymffurfiaid gyda phresenoldeb yng ngwasanaethau yn yr eglwys neu gapel yn uchel. Cafwyd presenoldeb o 81 y cant mewn cyfrifiad o eisteddleoedd yn 1851. 'Roedd yr eglwysi mewn sefyllfa well i ddelio gyda chaledi. Nid oedd ynt yn gyfoethog ond 'roedd ganddynt waddolion bychan roddynt yn medru dosbarthu. Becweddodd Capten Roberts o Gaergibi arian i bedair o 'wragedd tŷ dadfeilid'. Nid oedd y capeli mor ofalus gyda'i derbyniadau. Aethant am loddest o adeiladu. Yn 1861 'roedd 35 o gapeli'r Bedyddwyr ym Môn gyda dyledion o £2890 a 'roedd gan y Methodistiaid Calfinaidd ddyled o £7000. 'Roedd dim llawer dros ben i helpu'r tlawd. Mewn

impoverished but it was compensated by a rich social life and support from neighbours. By the end of the century education began to produce improvements.

Women and the Poor Law in 19th Century Anglesey.

Annie Williams gave a vivid account of the role of women, particularly in welfare, mostly from parish records. She did not share the same enthusiasm for gentry donations as did Neil. Private philanthropy was 'straining' at the end of the 18th century. Poor rates increased rapidly. Parish records did list women employees, giving a glimpse of hardship. Later they were not named. Payments were made to husbands but the women still did the work! Attitudes hardened. Paupers, sometimes at great expense were removed to their parishes of origin. Beaumaris records show payments made when cruelty and neglect of the elderly was prevalent. Examples included were 6d for six weeks washing and 15 shillings for nursing a child for 2 months. In 1807 a rare entry named a woman; 10d for carting lime. She may have been a widow using her husband's cart. Mary Hughes was paid 14/2d for attending a man subject to fits. Another entry was £3-18-0 for a year of care to an insane man, until he was sent to Liverpool Insane Asylum. The scope of female work included laying out the dead and £1 for ringing the 8 o'clock bell. Women's appealing letters revealed hardship, often ignored. These records ceased after the 1834 Poor Law amendment.

Annie Williams

menywod yn cynnwys yrmeirw a chael £1 am ganu cloch 8 o'r gloch. Gorffennodd y cofnodion hyn ar ôl newid y Ddeddf Tlodi yn 1834.

Dr Brother and Sister this comes with my kind love to you both an beg of you to go to Beaumaris with my poor complaints to the overshears an beg of them to send me sum reliffe as I am in great distress with my poor children this 12 month out of work an had nothing to live on put going about to beg my bread an now they are going to remove every one that cant help themselves without beging to thire parish and I wood drather to stop hear as if the works wold happen to go we cood do better than to come back as there is any work in Anglishey if they will be so good as to send me a little to send them with you dr brother an sister it is very hard on me and bare a ? of want with them all the hard winter an autumn I had neither meat nor fier put by going about to beg And maney days that I coodnt go out to look for nothing for my dr children I thought to come myself in may put they took the two in to work an last week they stopt it againe sums says that it will go againe in July put whether it will or not I will try to stop hear till the harvest be over if they will be so good as to send me a little money if you shall have ? Try to send with the first opportunity I am going to trouble you I am nery destresable or I wood not I am your poor sister Grace Jones you must tell them who was my husband that he was William Thomas watchmaker.

A letter from an unfortunate Beaumaris widow stranded in Flint pleading for assistance. No-one knows her fate but attempts at pleading for relief were a failure.

The Pritchard Jones Institute, Newborough.

Bob Morris gave us an account of this unique group of buildings, sending Enid Mummery's apologies for being unable to attend. John P. Jones was born in 1841, son of a Newborough farmer. He attended the British School in Dwyran, was apprenticed to a draper and as an employee of Dickens and Jones of London rose to become a managing director. A staunch Methodist he made a fortune and decided to help his home community with a £70,000 endowment, building this distinctive half-timbered structure in 1905. There was a lecture hall, library and reading room supplied with a range of periodicals, a smoking and a recreation room. Alongside were six almshouses, one occupied by the librarian, whose wife was the caretaker and looked after the five local persons in the other houses, each given a handsome pension. There were trustees to look after it and the income source was buildings purchased in Aldgate. It was a far sighted venture but these rents were lost in the 2nd World War blitz. Sir John also supported the Bangor University building which houses the Pritchard Jones Hall. The Institute is open to the public and is a tribute to the generosity of a man who believed in self education.

Bob Morris

William Bulkeley and the poor of Llanfechell.
Robin Grove-White spoke about his illustrious ancestor, the gregarious diarist, showing his philanthropy in the days before the Poor Laws and the Industrial Revolution. This is a record of private contributions and is taken from entries in his diaries. Apart from those to the Church for their provisions to the poor, he acted upon local information and through his many contacts he had personal knowledge of individuals in distress. Translated into present day money the amounts he gave out reveal an extraordinarily generous person. In Church relief he relied on the recommendation of the ministers. Examples from 1740 and 1741 include a shilling to one man who had lost livestock and 5 shillings to Huw Lewis for his grandchildren on the death of their mother. Charity bequests included £120 to his servant William Davies and 6/8d per annum to Rhyd y Groes to provide food and clothing to the poor. He was an exemplary example of a landowner caring for the people within his boundaries.

Robin Grove-White

capel Wesleidd un flwyddyn casgliadau tlawd o 12/3d a 16/9d. Darlun gwan i'r rhai mewn tlodi ond roedd ynt yn cael eu digolledu gan fywyd cymdeithasol ffrwythlon a chefnogaeth eu cymdogion. Erbyn diwedd y ganrif 'roedd addysg yn creu gwelliant.

Y Ddeddf Tlodi a Merched Môn yn y 19eg Ganrif.

Rhododd Annie Williams adroddiad byw, o'r mwyafrif o gofnodion plwyfi, o ran merched yn arbennig yn y byd lles. Nid oedd hi yn rhannu'n un brwdfrydedd a Neil Fairlamb am gyfraniad y boneddigion. Roedd dyngarwch preifat yn 'tynhau' ar ddiwedd yr 18ed. Ganrif a 'roedd graddfa cynnydd tlodi yn cyflymu. Mae cofnodion plwyfi yn rhoi rhestr o ferched cyflogedig, yn rhoi cipolwg ar galedi. Yn ddiweddarach roedd ei henwau ddim ar y rhestrau. Y gwyr oedd yn cael y taliadau er mae'r gwraggedd oedd yn gweithio! Roedd agweddau yn caledu. 'Roedd tlotynion yn cael ei symud yn ôl i'w plwyf gweiddiol, weithiau am draul fawr. Mae cofnodion Biwmares yn dangos y taliadau oedd wedi ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae 6 ceiniog am chwe wythnos o olchi dillad a 15 swllt am nyrso plentyn am ddau fis yn engrifftiau. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efallai ei bod yn weddw ac yn defnyddio trol ei gwr. Talwyd 14 swllt a 2 geiniog i Mary Hughes am warchod dyn oedd yn tuedd llewygu. Cofnod arall oedd am 3 punt, 18 swllt a 0 ceiniog am flwyddyn o ofalu am ddyn gwallgof cyn ei symud i wallgofdy yn Lerpwl. 'Roedd cwmpas gwaith drudw a'r gwydr ymddybiol i'r gogledd. Roedd llythyrau apelio merched yn dangos caledi a oedd yn cael ei gwneud pan oedd creulondeg ac esgeuluso'r henoed yn gyffredin. Mae cofnod prin o 1807 yn rhoi enw merch yn cael 10 ceiniog am gartio calch. Efall

The Architecture of Charity.

Andrew Davidson gave the final presentation in the form of sets of photographs of buildings and objects connected to charity. Although almshouses were never meant to be too grand their appearance often reflected the style of their time and the grander buildings with which they were associated. Pictures of English locations were included, showing the gothic style of 1533 of buildings with mullioned windows. The 1612 Grammar School at Llanrwst was in the hall house style. He included pictures of the David Hughes School and the almshouses at Llanfaes. Functional buildings such as the Penmynydd almshouses, the school and the bridge at Aberffraw were next. The 19th century favoured the classical style. We saw the Charity School at Amlwch, the Market Hall, Tan Alltran and almshouses at Holyhead. Bangor University showed a blend of Tudor Gothic and Arts and Crafts. It was an interesting end to memorable presentations.

The speakers came to the front and joined in with a discussion and answered questions under the guidance of Frances. She gave a short summary and a tribute to everyone involved. There was tremendous applause from a grateful audience.

Andrew Davidson

The Editor

1612 Grammar School, St Asaph

David Hughes School, Beaumaris

Charity School, Amlwch

Market Hall, Holyhead

Almshouses, Penmynydd

Almshouses, Kingsland, Holyhead

Tan Alltran, Holyhead

Pritchard Jones Institute & Almshouses

The Illustration 'Charity' is a reconstruction of one light from a 'Mystery Window' removed from the North Transept of St Cybi's Church, Holyhead, hidden behind the organ since 1932. No living person can recall seeing it and it awaits restoration and display within the church.

Excursions / 2013 Gwibdeithiau

A Visit to Llanbeblig Church and Segontium

Saturday September 7

Although some heavy rain was seen nearby only light showers greeted a large party that gathered at St. Peblig's church to be welcomed by Mrs Ann Benwell. Andrew Davidson was the leader for the day assisted by Mrs Frances Lynch Llewellyn. Segontium fort is on high ground at the end of the Roman road from Deva (Chester), above a loop of Afon Seiont. There were uninterrupted views across to

Llanbeblig Church

Ann Benwell & Andrew Davidson

7

Gwibdaith i Eglwys Llanbeblig a Segontium.

Medi Dydd Sadwrn

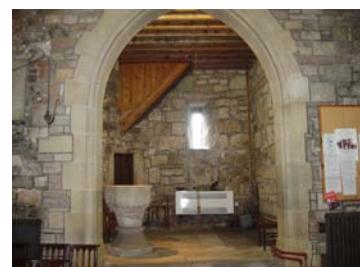
E'r bod cawodydd trwm i'w gweld gerllaw dim ond tipyn o law ysgafn oedd profiad parti sylwedol a ddaeth at ei gilydd ger Eglwys Llanbeblig i gael eu croesawu gan Mrs Ann Benwell. Andrew Davidson oedd arweinydd y dydd gyda chymorth Mrs Frances Lynch Llewellyn. Mae safle caer Segontium ar dir uchel ar derfyn y ffordd Rufeinig o Deva (Caer), uwchben dolen ar Afon

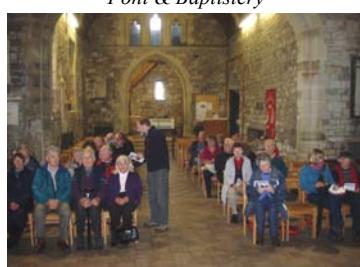
15th Century Tomb: Gruffydd of Penrhyn

Carving above door

Font & Baptistry

Audience

Pensaerniath Elusennol

Andrew Davidson oedd y siaradwr terfynol a rhoddodd gyflwyniad yn cynnwys setiau o ddarluniau i ddangos adeiladau a gwrthrychau cysylltiedig gydag elusennau. Er nad oedd elusenai erioed i fod yn rhy fawreddog 'roedd ei ymddangosiad yn aml yn adlewyrchu arddull ei amser a'r adeiladau mwy mawreddog roddynt yn gysylltiedig. 'Roedd lluniau o safleoedd yn Lloegr yn dangos steil Gothic o 1533, adeiladau gyda ffenestri mwliwn. 'Roedd yr Ysgol Ramadeg o 1612 yn Llanrwst yn steil y 'Tŷ neuadd'. Dangosodd luniau o Ysgol David Hughes ac elusenai yn Llanfaes.

Hefyd adeiladau gweithgareddol fel elusenai Penmynydd ac wedyn ysgol a phont Aberffraw. 'Roedd y 19eg. Ganrif yn ffafrio'r steil clasurol. Gwelsom yr Ysgol Elusennol yn Amlwch a Neuadd y Farchnad, Tan Alltran ac elusenai yng Nghaerdybi. Dangosodd Prifysgol Bangor sydd yn gymsgedd o 'Gothic Tuduraidd' a 'Celfyddydau a chrefft'. 'Roedd yn ddiweddu diddorol i gyflwyniadau cofidwy.

Wedyn daeth pob siaradwr i'r blaen i ymuno mewn trafodaeth ac ateb cwestiynau o dan arweniad Frances. Rhoddodd hi grynodeb byr a theyrned i bawb oedd yn ymglymedig. Wedyn bu cymeradwyaeth hael gan gynulleidfa ddiolchgar.

Gareth W. Parry

Anglesey, towards the Llŷn peninsula, the mountains of Snowdonia and back along the road from Chester and there was easy access to the sea. Below the fort and above the river there was a Roman cemetery. Llanbeblig church is built on a site between them- it is not known if there were any Roman relics there. Andrew described the church and its history. It is dedicated to Peblig, a 5th Century Welsh saint – not much is known about him – and is a parish church. The tower base and other parts are dated back to the 14th and 15th centuries. Further improvements were made in the 19th century. At the base of the tower is a font and baptistery. On the South side of the chancel is a chapel with an elaborate 15th century tomb of the Gruffydds of Penrhyn and a carving from the same time above a doorway. We then moved out to

Segontium hypocaust

The Strong Room

The North Gate

Fort Wall

the adjacent Roman fort- the light rain had stopped- passing the former visitor centre building now closed for adaptation to tell the story using modern technology.

The fort dates from AD77 and was occupied until about AD 394. At the beginning of the 20th century the land was part of a local farm and the owner built three houses on the site before the area was saved for preservation by Dr Willoughby Gardner of Deganwy. Frances gave a brief outline of Sir Mortimer Wheeler's excavations in the 1920's and 30's. The area on display is less than half the fort. The road to Beddgelert cuts across the middle and the rest of the site is visible over the wall on the other side. Andrew and Frances described various features. We saw the neat footings of the fort buildings, one of which showed the structure of a central heating system. One feature in the barracks was a small cellar – the strong room. Money would have been kept there but the most important object protected was the Legion's Standard. We went on to the elaborate North gate and section of the fort wall. Just beyond, in a new housing estate we saw a small block of flats built on the site of a temple to Mithras. We continued down towards the town, pausing at many wall fragments, one of them known locally as 'Hen Waliau' (Old Walls). In a car park we saw sections similar to the walls at St Cybi's Church, Holyhead showing putlocks and some herring bone pattern. We also saw another section forming part of the rear retaining wall of the back garden of a private house. At the end of a successful excursion we all climbed the steep hills back to our cars near the church.

Car Park & Rear garden Roman walls: Caernarfon

Party at site of Temple of Mithras

Party at site of Temple of Mithras

Car Park & Rear garden Roman walls: Caernarfon

glaw mân wedi diflannu. Aethom i safle'r gaer Rufeinig, heibio adeilad y canolfan ym welwyr sydd ar gau i gael ei addasu i ddweud yr hanes mewn ffurfiâu cyfoes. Mae'r gaer yn tarddu o 77 OC a foddianedig tan tua 394OC. 'Roedd y tir yn perthyn i fferm ar ddechrau'r 20fed ganrif ac adeiladodd y perchenog tri o dai yno cyn i'r gweddill cael ei brynnu i ddiogelu'r safle gan Dr Willoughby Gardner o Deganwy. Disgrifiodd Mrs Llywellyn tipyn o hanes cloddiadau Mortimer Wheeler yn y 1920au a 1930au. Mae y rhan sydd ar arddangos yn llai na hanner y gaer, mae'r ffordd i Feddgelert yn torri a draws ei chanol ac mae gweddill y safle i'w weld dros y clawdd ar yr ochr arall. Siaradodd Andrew a Frances am wahanol nodweddion. Gwelsom y sylfaeni waliau twt, un ohonynt yn dangos adeiledd system gwres canolog. Un nodwedd neilltuol yn y gaer yw seler fechan - yr ystafell gref. 'Roedd arian yn cael ei gadw yno ond y peth mwyaf pwysig oedd Baner y Lleng. Aethom ymlaen at y Porth Gogledd cywrain a darn o glawdd y gaer. Tu hwnt iddynt mae ystâd o dai modern ac yno gwelsom floc bach o fflatiau wedi ei adeiladu ar safle teml i Mithras. Gwelsom mwy o ddarnau o waliau Rhufeinig ac un arbennig sydd yn cael ei adnabod fel 'Hen Waliau', ac un arall sydd yn 'wal gefn' i ardd tŷ preifat. Mewn maes parcio gwelsom ddarnau tebyg i'r rhai ger Eglwys Sant Cybi yng Nghaergybi - yn dangos tyllau pwthlog a phatrymau saethben. Ar ddiwedd gwibdaith llwyddiannus 'roedd rhaid dringo'r elftydd hir yn ôl at ein ceir ger yr eglwys.

Gareth W. Parry

Edrych yn Ôl.../ Looking Back..... Fifty Years

In 1964 our membership was 649. The Committee accepted with regret the resignation of Lord Boston and tributes were paid to him. In April a hundred members took part in six lectures and visits on Field Archaeology in Anglesey. This was in conjunction with the Extra-mural Department of the U.C.N.W. with Mr R.G. Livens. At the AGM in May, Professor A.H. Dodd lectured on 'Anglesey and Westminster'. At the Autumn meeting in November Dr Melville Richards of Liverpool University spoke on 'The Townships of Anglesey' tracing the early and medieval townships and the derivation of modern place names from these. The first excursion on June 6th was marred by torrential rain though Mr Peter Hope-Jones, Warden of the Newborough Warren Nature Reserve managed to speak on the sea birds at South Stack. The tour of the Ty Mawr Hut Circles had to be abandoned. In July a full day excursion to Flintshire saw perfect weather for a visit to Rhuddlan Castle, Basingwerk Abbey, St Winifred's Well at Holywell and a walk up the industrial valley. Members of the Flintshire Historical Society acted as guides. Tea was taken at St Winifred's Hospice and tributes were paid to Mr T. Pennant-Williams, Mr George Lloyd, Mr M. Bevan-Evans, Father David and Mr J. Humphrey Williams. In September Dr Lesley W. Jones, O.B.E., Chairman of the AAS led a party around the Llanidan area, visiting Llandian Old Church, Caer Leb and Bodowyr Burial Chamber. Rain interfered again but Llanidan Old Church provided shelter for Dr Jones to address a large turnout. On September 19th Dr W. Parry Jones managed to lead a party around the Ty Mawr Hut Circles, describing the finds made by the Hon. W.O. Stanley. This time it was a warm, sunny afternoon.

A.A.S. Web Site

Search and examine all the latest features of the Website. There are extensive cross references and you can find all you need to know about past editions of the Transactions and other publications.

Would you like your Newsletter in colour?

A hoffech gael am bell eitern lliwgar yn y Cylchlythyd?

You can view and print the pages off our Website.

Gallwch weld a printio y tudalennau oddiar ein Gwefan.

Web Site / Safle Gwe
www.hanesmon.org.uk

If you purchase books, videos and
electrical goods from Amazon, next time
click on the link via our Website- the
Society benefits.

amazon.co.uk

The Incorporated Church Building Society and its influence on Anglesey Churches.

Oriel Ynys Môn, Friday 20th September

Mrs Ann Benwell welcomed 26 members and friends to the first meeting of the season. She was pleased to observe that all the speakers on the programme were members of the Society. She drew attention to the One Day School in February being organised by Andrew Davidson. It will deal with the history of charities on Anglesey and will be held in Beaumaris. She then invited the Rev. Neil Fairlamb to deliver the lecture that was cancelled by the deep snow in January. He began by saying that he was pleased and honoured that the 'Friends of Friendless Churches' were holding their AGM at Beaumaris on 12 October. Ten of the churches they look after are in the Bangor diocese, four of them on Anglesey – Llanbeulan, Llanfugail, Llantrisant and Talylllyn. He became interested in the Building Society during his research into the clergy of Beaumaris at the Lambeth Palace library. He commented that he had found that one of his predecessors, from 1866 to 1900, was the Reverend John Williams who had been disciplined for behaving as if he was 'Bishop of Beaumaris' and paid scant regard to the Bishop of Bangor. The Church Buildings Society operated in Wales from 1818 until the 1980's when it became part of the Historic Churches Buildings Trust. Its purpose was to provide financial assistance to churches that required repair. The files covering the Society give detailed information church by church. They also have the forms that were completed when applying for a grant. In addition to details of the church they record the size and type of congregation, the number of pews and name the local landowner to give an indication of the wealth of the parish, for instance, the parish of Llanerchymedd was recorded as being a centre of shoemaking. Some of the applications include detailed plans and in several cases the quality of the proposals are questioned. Most Anglesey parishes were poor. For example Llanfihangel Din Sylwy is recorded as having a population of 68 in 1853. A list of churches granted assistance was distributed. Between 1839 and 1979 it shows 10 grants to new churches, 16 for rebuilding, 14 for re-seating, 8 for enlargement and 13 for repairs. It also shows 15 rejections. In conclusion Mr Fairlamb gave brief details of some of the work done with grant aid and showed photographs of some of the items involved.

Gareth W. Parry

Rev. Neil Fairlamb

Dylanwad y Gymdeithas Adeiladu Eglwysig Corfforol ar Eglwysi Môn.

Oriel Ynys Môn, Nôs Wener 20 Medi

Croesawodd Mrs Ann Benwell 26 o aelodau a ffrindiau i gyfarfod cyntaf y tymor. 'Roedd yn hapus i sylwi bod bob darlithydd ar y rhaglen yn aelod o'r Gymdeithas. Rhoddodd hysbys am yr Ysgol Undydd ym mis Chwefror sydd yn cael ei arwain gan Andrew Davidson. Bydd yn delio a hanes elusennau Môn ac yn cyfarfod ym Miwmares. Wedyn gwahoddodd y Parchedig Neil Fairlamb i draddodi'r ddarllith cafodd ei diddymu gan eira trwm mis Ionawr. Dechreuodd gan ddweud ei fod yn blleser ac anrhyydedd bod 'Ffrindiau Eglwys Difygfaill' yn dod i Fiwmaries i gynnwl ei Cyfarfod Blynnyddol ar 12 Hydref. Mae 10 o'r eglwysi maent yn edrych ar ôl yn Esgobaeth Bangor, pedair ohonynt ar Ynys Môn – Llanbeulan, Llanfugail, Llantrisant a Talylllyn. Dechreuodd ei ddiddordeb yn y Gymdeithas Adeiladu wrth ymchwilio hanes clergiwr Biwmaries yn llyfrgell Lambeth Palace. Sylwebodd ei fod wedi ffeindio bod un o'i rhagflaenyddion, o 1866 hyd 1900, oedd y Parchedig John Williams a gafodd ei ddisgyblu am ymddwyn fel 'Esgob Biwmaries' heb dalu dim parch at Esgob Bangor. Dechreuodd y Gymdeithas Adeiladu weithio yng Nghymru o 1818 hyd at y 1980au pryd aeth yn rhan o'r 'Ymddiriedolaeth Adeiladau Eglwys Hynafol'. Ei bwrrpas oedd rhoi cymorth ariannol i eglwys oedd eisio ei atgyweirio. Mae'r ffeiliau sydd yn cofnodi'r Gymdeithas yn rhoi gwybodaeth fanwl o eglwys i eglwys. Mae ynddynt y ffurflennoedd oedd wedi ei llenwi wrth wneud cais am grant. Yn ychwanegol i fanylion am yr eglwys maent yn cofnodi maint y gynulleidfa, rhif o'r seddau ac enw'r tirdeddianwr lleol i roi dynodiad o gyfoeth y plwyf. Er enghraifft mae plwyf Llanfihangel Din Sylwy yn 68 yn 1853. Dosbarthwyd rhestr o eglwysi ar yr ynys a gafodd gymorth. Rhwng 1839 a 1979 maent yn dangos 10 i eglwys newydd, 16 am ail-adelaideil, 14 i gael seddau newydd, 8 i ehangu a 13 am atgyweirio. Mae yna hefyd 15 gwthiodiad. I orffen rhoddodd Mr Fairlamb fanylion byr am rhai o'r gweithgareddau a wnaethpwyd gyda grant a dangosodd luniau o rhai ohonynt. Ar ran cynulleidfa chwiffrigig a

gwerthfawrogol diolchodd Mrs Benwell i Mr Fairlamb am draethawd hudol ag i Mrs Fairlamb am weithredu'r taflunydd.

Darlith Goffa Syr Ifor Williams.

Rhamant enwau lleoedd.

Oriel Ynys Môn, Nôs Wener, 18 Hydref

O flaen cynulleidfa helaeth rhoddodd Mrs Ann Benwell wahoddiad i Mr Donald Pritchard i fod yn llywydd y cyfarfod. Dechreuodd gan ein hatgoffa o ddyylanwad Syr Ifor Williams ar iaith a llenyddiaeth Cymru a hefyd fel aelod a Llywydd y Gymdeithas. 'Roedd yn faint iddo gyflwyno siaradwraig y noson, Dr Glenda Carr, oedd wedi dod i ddatgan ei Araith er ei bod wedi bod yn wael yn ddiweddar. Ei thestun oedd 'Rhamant enwau lleoedd', pwnc yr oedd wedi ymchwili i ennill ei gradd 'PhD'. I gychwyn dywedodd Dr Carr ei bod yn faint ac anrhyydedd i draddodi ei Araith i'w chyd Hynafiaethwyr ac er cof am Syr Ifor. Mae yn ffan fawr ohono ac yn ei gysidro yn ysgolhaig mwyaf Cymru erioed. Rhoddodd fraslun o ei waith fel darlithydd, ymchwiliwr a llenor. 'Roedd ei ysgrifau a'i ragleni ar y radio yn hawdd ei deall a phleser ei darllen a gwrandio. Yn addas i'r Araith 'roedd ganddo ddiddordeb yn enwau lleoedd. Cyhoeddodd lyfryn ar y pwnc yn 1945 yn cynnwys, yn y 'Rhagymadrodd', rhybudd i beidio cymryd dim byd yn ganiataol wrth ymchwili i enwau lleoedd. Maent y newid drwy'r blynyddoedd ac nid oes gan rhai presennol ddim cysylltiad o gwbwl a'r enw gwreiddiol. Mae tarddiad enwau lleoedd yn ddiddorol ac amrywiol, rhai yn mynd yn ôl i'r Mabinogion. Mae rhai yn rhoi tipyn o hanes y lleoliad, eraill yn dyfynnu'r ardal neu enw person amlwg. Mae llawer capel anghydruffiol wedi rhoi ei enw i bentref yng Nghymru. Fel siampl o enwau gweddol fodern dyfynnodd rhai o Ynysoedd y Falkland a'i cymharu a rhai ar Ynys Môn - Trwyn Euphrates a Craig Nimrod er enghraifft. Dyfynodd llawer enw cae neu nodwedd leol oedd yn cynnwys y gair 'bwgan'. 'Roedd rhai eraill yn disgrifio nodwedd amlwg o adeilad. Mae enwau rhai o fynyddoedd Eryri yn tarddu o hanes cynnar Cymru. Er engrafft Carnedd Llewelyn a Carnedd Dafydd ar ôl arwyr oes y twysogion a Cader Idris ar ôl cawr lleol. Ond mae rhai ohonynt yn cael ei newid - er engrafft

Dr. Glenda Carr

Syr Ifor Williams Memorial Lecture

Romance of Place Names

Oriel Ynys Môn, 18th October

Before a large audience Mrs Ann Benwell invited Mr Donald Pritchard to be the meeting's chairman. He began by reminding us of Sir Ifor's influence on Welsh language and literature and as a member and President of the Society. It was a privilege to introduce the evening's speaker, Dr Glenda Carr, who came to present her lecture despite recent illness. Her subject was 'The romance of place names', a subject she had researched to gain her Doctor of Philosophy degree. To begin Dr Carr said she considered it a privilege and honour to present her lecture to her fellow Antiquarians members and in memory of Sir Ifor. She is great fan of his and considers him the foremost scholar of Wales. She gave a short résumé of his work as a lecturer, researcher and man of letters. His writings and radio programmes were easy to understand and a pleasure to read and hear. His interest in place names was appropriate to her lecture. He had published a booklet on the subject in 1945 which included, in the Preface, a warning – do not take anything for granted whilst researching place names. They change through the years and some of the current ones have no connection with the original. The origin of place names is interesting and variable, some go back to the time of the Mabinogion. Some give a bit of local history, others describe the local area or a prominent person. Several villages in Wales have the name of an early non-conformist chapel. She gave examples of fairly modern ones from the Falkland Islands and compared them with some on Anglesey – for example Euphrates Head and Nimrod Rock. She quoted several fields or local features that included the word 'ghost'. Others describe a feature on a local building. Some of the mountains of Snowdonia are named after early historical characters – for example Carnedd Llewellyn and Carnedd Dafydd from the time of the Welsh princes. Cader Idris is named after a local giant. Some are being

Carnedd Uchaf yn newid i Carnedd Gwenllian yn 2009. Mae hiwmor yn dod i mewn i ambell enw. Mae Ffodogiad y Gawres yn Nant Gwynant a Barclodiad y Gawres ar Ynys Môn wedi ei henwi ar ôl menywod oedd wedi cario cerrig i'r lleoliad i adeiladu 'carnedd'. Rhoddodd Dr Carr llawer engrafft o'r enwau oedd yn tarddu o hanes crefyddol ardal neu ddigwyddiadau diddorol neu ddifyrrus oedd wedi digwydd yno. Wedyn, rhoddodd fraslun o ymchwiliadau Syr Ifor ac ysgolheigion arall i enwau lleoedd. Mae ei datganiadau yn cynnwys gwaith trwyndl ac ambell waith yn ddadleul. I gloi trodd Dr Carr at un dyfyniad gan Syr Ifor Williams. 'Ni fedraf byth drafod enwau lleoedd heb gofio sylw fy hen athro, Syr John Morris Jones, pan ofynnais iddo beth oedd ei farn am enw lle arbennig. Ei ateb, gyda gwen yn ei lygaid, oedd 'Doedd neb ond ffyliaid yn trio esbonio enwau lleoedd'. Ar ôl i Donald Pritchard ddiolch am anerchiad diddorol a difyrus caffodd Dr Carr gymeradwyaeth calonnog gan y gynulleidfa.

Gareth W. Parry

Autumn Meeting

The Welsh Botanology of Hugh Davies, 1813 Oriel Ynys Môn, Friday, 15th November

Mrs Ann Benwell chaired a meeting of over 40 members and spoke on the sad death of John Rowlands and his great contributions to the Society. Julie Stone was invited to speak about the Menai Bridge Heritage Trust and its elevation to a Museum Accreditation. Jo Davidson then introduced our speaker, Delyth Wilson. Delyth explained she was a scientist and not a full historian, botanist or herbalist but on acquiring a copy of 'Welsh Botany' by the Rev. Hugh Davies she carried out research. Hugh Davies made a list of Anglesey plants and identified habitats of rare species. He linked the correct British (Welsh) names of plants with their English and Latin forms. He consulted Dr James Edward Smith, James Sowerby, William Hudson and the works of William Morris. Hugh's father was the Rev. Lewis Davies of Llandyfrydog and his mother daughter of a Caernarfon merchant and a niece of Dr Thomas Knight. Hugh attended the David Hughes Grammar School, going on to Jesus College, Oxford, gaining his BA in 1763 and was ordained a Deacon. In 1764 he was ordained a priest at Bangor and appointed curate at Llangefni with Tregaihan, later at Llanfaes with Penmon. In 1775 he was curate at Penmynydd and next year became Rector of Llandegfan with Beaumaris, the gift of Lord Bulkeley. In 1787 he was appointed Rector of Abergwyngregyn. Ill health began in 1794 and he lived at Beaumaris. After retirement in 1810 he devoted his time to the book. During his periods as a Rector he was able to pursue his interests in natural history, church history and archaeology and became friends with Thomas Pennant. Hugh sent him specimens and he was introduced by him to the leading botanists of the day, notably Dr (later Sir) J. Smith. The Swedish botanist Linnaeus was in touch with Pennant and Hugh used his system in his Welsh Botany. In 1788 the Linnaean Society of London was founded and Hugh was elected a Fellow in 1790. Hugh completed his book and died in 1821 aged 82. He is buried in Beaumaris churchyard. Known in Wales as *Davies y Dail* he was dubbed the 'Welsh Linnaeus' by the Oxford and London botanists. His book is a record of Anglesey flora of the 18th and early 19th century. He has another honour. Dr Smith indexed members of the Bitter Pea family of plants native to Australia and the genus was named 'Daviesia' in 1805. Jo Davidson gave the vote of thanks at the end of the meeting.

The Editor

Delyth Wilson

Braslin gan y Golygydd: *Llun trwy law Archifdy Sir y Fflint D/DM/955*

'modernised', for example Carnedd Uchaf was given the name Carnedd Gwenllian in 2009. Humour is found in some names. 'Ffodogiad y Gawres' in Nant Gwynant and 'Barclodiad y Gawres' in Anglesey both refer to ladies who carried stones in their aprons to build a fort on the site. Dr Carr gave an outline of names that derived from the religious history of an area or interesting or entertaining events there. She then gave a resumé of the research carried out by Sir Ifor and other scholars into place names. Their reports are thorough but sometimes controversial. To close Dr Carr quoted one of Syr Ifor's comments - 'I cannot ever discuss local place names without remembering an observation by my old teacher, Sir John Morris Jones, when I asked him for his opinion on a particular placename. His reply, with a smile in his eyes, was 'Only fools try to explain place names'.

After Donald Pritchard had thanked her for an interesting and entertaining lecture the audience gave Dr Carr a hearty appreciation.

Cyfarfod y Hydref

Llysieueth Cymreig Hugh Davies, 1813. Oriel Ynys Môn, Nôs Wener, 15 Tachwedd

Mrs Ann Benwell oedd cadeirydd cyfarfod o dros 40 o aelodau. Siaradodd am farwolaeth drist John Rowlands a'i

gyfraniad sylwedol i'r Gymdeithas. Gwahoddwyd Julie Stone i sôn am Ymddiriedolaeth Treftadaeth Porthaethwy sydd wedi ennill statws Amgueddfa Gydnabyddedig. Wedyn cyflwynodd Jo Davidson siaradwraig y noson, Delyth Wilson.

Dechreuodd gan egluro nad oedd yn wyddonydd, hanesydd, na llysieuwyd ond wedi cael copi o 'Welsh Botany' gan y Parch Hugh Davies a gwnaeth ymchwiliadau. Gwnaeth Hugh Davies restr o blanhigion Ynys Môn a nododd gynefinoedd rhai prin. Cysylltodd yr enwau iawn Prydeinig (Cymraeg) gyda'r ffurf Saesneg a Lladin. Ymgynghorodd gyda Dr James Edward Smith, James Sowerby, William Hudson a gwaith William Morris. Y Parchedig Lewis Davies o Landyfrydog oedd tad Hugh a'i fam yn

ferch i fasnachwr o Gaernarfon ac yn nith i Thomas Knight. Mynychodd Hugh Ysgol Ramadeg David Hughes ac wedyn aeth i Goleg Iesu, Rhydychen ple enilloedd ei BA yn 1763 a chael ei ordeinio yn Diacon. Yn 1764 cafodd ei ordeinio yn offeiriad ym Mangor a'i benodi yn gurad Llangefni gyda Tregaihan ac wedyn yn Llanfaes gyda Phenmon. Yn 1775 'roedd yn gurad ym Mhenmynydd ac yn 1776 penodwyd yn Rheithor Llandegfan gyda Biwmares, oedd yn rhodd yr Arglwydd Bulkeley. Yn 1787 penodwyd ef yn Rheithor Abergwyngregyn. Yn 1794 'roedd yn byw ym Miwmares a 'roedd ei iechyd yn gwaethyg. Wedi ymddeol yn 1810 ymroddodd ei amser i'w lyfr. Yn ystod ei amser fel Rheithor roedd yn medru dilyn ei ddiddordebau yn hanes natur, hanes eglwysig ac archeoleg a daeth yn ffrind i Thomas Pennant. Gyrrodd enghreifftiau iddo a chafodd ei gyflwyno i fotanegwyr blaenllaw'r cyfnod, yn nodedig Dr (nes ymlaen Syr) J Smith. 'Roedd y botanegwr Swedaidd, Linnaeus, yn cysylltu gyda Phennant a defnyddiodd Hugh ei system yn ei Llysieueth Cymreig. Yn 1788 sefydlwyd Cymdeithas Linnaean Llundain a chafodd Hugh ei ethol yn Gymar yn 1790. Bu Hugh farw wedi gorffen ei lyfr yn 1821 yn 82 blwydd oed. Mae ei fedd ym mynwyt eglwys Biwmares. 'Roedd yn adnabyddus yng Nghymru fel 'Davies y Dail' ac fel 'Linnaeus Cymreig' gan fotanegwyr Rhydychen a Llundain. Mae ei lyfr yn record o flora Môn yn y ddeunawfed ganrif a'r bedwaredd a pymtheg ganrif gynnar. Mae ganddo anrhyydedd arall. Cafodd aelodau'r teulu planhigion 'Bitter Pea' yn Awstralia ei mynegeiniol gan Dr Smith a galwodd o nhw y genws 'Daviesia' yn 1805. Rhoddodd Jo Davidson y Bleidlais o Ddiolch ar ddiwedd y cyfarfod. Gareth W. Parry

Gwrachod Llanddona - Hanes neu Chwedi?

Oriel Ynys Môn, Nos Wener, 17eg Ionawr 2014.

Cadeiriodd Frances Lynch Llewellyn cyfarfod o dros chwe deg o aelodau a gwestai. Talodd deyrnged i Mrs Ann Benwell, bu farw ym mis Rhagfyr, a safodd pawb am funud tawel i'w chofio.

Cyflwynodd siaradwr y noson, Mr Glyn Jones, aelod o Grŵp Archeolegol Talwrn, sefydliad arall bydd yn colli Mrs Benwell. Canolbwyniodd Glyn ei fod yn hanesydd amaturaidd a bod ei arraith yn seiliedig ar erthygl a gyhoeddodd ychydig o flynyddoedd yn ôl. 'Roedd wedi ymchwilio storïau, oedd yn bodoli mewn chwedlau gwerin lleol a llawer llyfr, am wrechion honedig a'i disgynyddion. 'Roedd yna ddim gwybodaeth cyn 1800 a cheisiodd ddilyn beth oedd wedi ei ysgrifennu ac yn arbennig y tarddiadau. I wneud hyn gweithiodd yn ôl o'r presennol. 'Roedd yn bosib bod llawer o'r straeon amrywiol wedi ei copio rhwng ei gilydd, yn dechrau gyda'r prawddeg 'Mae 'nhw yn dweud...'. Y stori sylfaenol yw bod

Glyn Jones

washed ashore near Llanddona. The locals tried to drive them back but were frightened by their curses. They established themselves at the shore and made a living smuggling and peddling, terrifying everyone with their threats to curse their crops, animals and children. It was believed they could transform into hares to observe the locals. No-one would resist them. Power was passed from generation to generation and three important witches were named; Bella Fawr, Lizzie Black and Shân Bwt. They met at Ffynnon Oer, a cursing well and one most potent curse was the Stile Curse, later published in both English and Welsh, it being more menacing in Welsh! Their infamy spread far and wide. Mention of these can be found in the Anglesey Guide Book and in Glazebrook's 'Anglesey and the North Wales Coast'. In the 1914 Transactions the Rev W. Pritchard of Pentraeth claimed to have spoken to an un-named descendant. Even then it seems people were unwilling to offend them. In 1910 Owen Lloyd published a Welsh volume. He was a romantic. It was entitled Y Glyddreddi and described Cwm Dona as the home of a demonic crew. By then Ffynnon Oer was the name of a cottage that is still there and owned by a prominent member who was present. He related how the locals spotted a hare observing them. One of them shot and wounded it. They pursued it to the cottage that it entered via a 'Hare flap' in the door! On peering into the cottage they saw a naked crone bleeding from a leg wound! It was deduced she was naked because she was described 'As Job was'. In 1907 a Welsh Fairy Book by W. Jenkyn Thomas featured the witches and the defeat of Bella Fawr by a farmer, Goronwy Tudur. At the National Eisteddfod of 1887 an essay by the Rev. Elias Owen contained the story and the Stile Curse. In 1803 Edward Pugh wrote 'Cambria Depicta', an account of his tour of North Wales. He met Jane Williams, (Sian), a little old woman, height 44inches and with two thumbs on her left hand. He sketched her and it is in his book. Shân Bwt was an historical character. Owen Lloyd in 1910 summed up the changed attitudes, 'In this enlightened time the chapels and Sunday Schools have frightened all the fairy folk out of Cwm Dona'. Glyn pointed out there were no records of 16th and 17th century hangings for witchcraft in Wales, in contrast to areas of England. Prof Carr commented followed and everyone had enjoyed the entertainment. Robin Grove White

grŵp newyng, oedd yn siarad iaith od, wedi glanio ger Llanddona. Ceisiodd y lleolion ei gyrru yn ôl ond dychrynyd hwy gan ei melltithio. Un felltith fwyaf gym oedd y 'Melltith Cledren', caffod ei gyhoeddi yn Gymraeg a Saesneg, 'roedd yn fwy bygythiol yn Gymraeg! Gwasgarwyd ei gwarth ymhell a llydan. Crybwyllyd rhai ohonynt yn Arweinlyfr Môn ag yn 'Anglesey and the North Wales Coast' gan Glazebrook. Yn Nhrafodion 1914 mae'r Parch. W. Prichard o Pentraeth yn sôn am siarad hefo disgynydd dienw. Mae yn ymddangos fod pobl, ddim am ei thramgwyddo hyd yn oed y pryd hynny. Cyhoeddodd Owen Lloyd, oedd yn rhamantwr, gyfrol Cymraeg 'Y Glyddreddi' yn 1910. Yn ddiagram i'r cymysg Cwm Dona fel cartref crw cythreulig. Erbyn hynny roedd Ffynnon Oer yn enw bwthyn sydd yno hyd heddiw. Soniodd bod y lleolion wedi sylwi ar ysgyfarnog yn dal sylw arnynt a bod un wedi ei saethu a'i glwyfo. Aethant ar ei ôl hyd at y bwthyn ple aeth i mewn drwy 'Fflap ysgyfarnog' yn y drws. Wrth edrych i mewn drwy ffenestr gwelsant hen wrach noeth gyda chlwyr yn gwaedu ar ei choes. Diddwythwyd ei bod yn noeth am ei bod wedi ei disgrifio 'fel yr oedd Job'. Yn 1907 'A Welsh Fairy Book' gan W. Jenkyn Thomas nodweddyd y gwrachod a trechwyd Bell Fawr gan ffermwyr Goronwy Tudur. Cafwyd traethawd gan y Parch. Elias Owen yn Eisteddfod 1887 yn cynnwys y stori am y 'Melltith Cledren'. Yn ei 'Cambria Depicta' yn 1803, disgrifiad o'i daith drwy Gogledd Cymru, soniodd Edward Pugh am gyfarfod Jane Williams (Sian), hen ddynes fach, taldra 44 modfedd, gyda dau fawd ar ei llaw chwith' Gwnaeth fraslun ohoni sydd yn ei lyfr. 'Roedd Shân Bwt yn gymeriad hanesyddol. Yn 1910 rhoddodd Owen Lloyd grynodeb agweddau newydd - 'Yn yr amser goleuedig hwn mae'r capeli a'r Ysgolion Sul wedi dychryn y bobl tylwyth teg allan o Cwm Dona'. Gorffennod Glyn gan ddweud nad oedd yna gofnodion o grogi cysylltiedig â dewiniaeth yng Nghymru yn y 16eg a 17ed ganrif, yn wahanol i rhai ardaloedd yn Lloegr. Sylwebodd yr Athro Carr fod cofnodion llys yr amser hynny ar goll. I gloi cafwyd trafodaeth fywiog a 'roedd pawb wedi mwynhau'r addoliad. Rhoddodd Robin Grove-White y bleidlais diolch a cymheradwyd gan bawb.

Gareth W. Parry

that court records of that time have been lost. A lively discussion followed and everyone had enjoyed the entertainment. Robin Grove White gave a vote of thanks that was applauded by all.

The Editor

The Treasures in Bangor University Archives

Oriel Ynys Môn Friday February 21st

Frances Lynch Llewellyn took the chair and thanked Andrew and Jo Davidson for the successful Day School. She introduced Einion Thomas, Bangor University Archivist, reminding us he was once an Anglesey archivist. With humorous anecdotes Einion took us on a pictorial review of important and unusual items. The first picture was the Penrhyn Arms where Bangor University was started. He related the controversy over the chosen site and the estrangement from Bala. Early records showed the strict segregation of the sexes. In 1906 two students, childhood friends, were nearly rusticated for walking together. This rule had to be relaxed post 1st World War but when the veterans had passed through and students were again fresh from school it was reinstated. In the 1920s Thomas Richards, librarian and Bob Owen Croesor were two figures who formed the core of the archives. Their largest donation was to acquire huge numbers of records from all the nearby estates. They gathered them by the lorry load and they are now the finest collection in Wales, if not the UK. From the Cathedral collection there is a 1310 Bangor Pontifical. Records from Caernarfon of 1352 hold details of the Black Death. They had been borrowed by Baron Hill. Welsh documents on advice for bards are more gems. Richard Bulkeley of Brynddu's diaries are another. He showed us pictures and papers on Rev Richard Jones in connection with the 1865 expedition to create a Welsh settlement at Patagonia. One picture was of David Charles de Gaulle, a French Celtic scholar much involved in the experiment. His nephew became the French general and President. There were pictures of the Congo Institute in Colwyn Bay, the creation of the Rev William Hughes, a Congo missionary who brought back young Congolese to train as missionaries. The project failed and Hughes died in St Asaph workhouse. First world war mementoes include plans and maps for the 1917 battle where Hedd Wyn lost his life. Copies of his winning poems are in the collection. One interesting letter is signed by Adolf Hitler. It was sent to Dr Theodore Lowell who supported Germany's 1936 Olympic Games. He gave it to Dr Dorothea Beadle who used it to escape from Germany. The Penrhyn collection records how Richard Pennant dealt with slaves and animals on his Jamaican estates and how his successors as Baron Penrhyn dealt with workers in the quarries and tenants on their farms. Other documents show how the quarrymen believed passionately in education and their support of the University is remarkable. The Institute of Studies of Welsh Estates has

Einion Thomas

Trysorau Archifyd'r Brifysgol

Oriel Ynys Môn Nos Wener, 21 Chwefror 2014.

Mrs Frances Lynch Llewellyn oedd yn y gadair. Cychwynnodd gan ddioch i Andrew a Jo Davidson am drefnu'r Ysgol Undyd y lwyddiannus cynharach yn y mis. Cyflwynodd siaradwr y noson, Mr Einion Thomas, Archifyd Prifysgol Bangor gan ein hatgoffa ei fod wedi bod yn archifydd ar Ynys Môn yn y gorffennol. Gyda hanesion difyrus aeth Mr Thomas a ni drwy adolygiad darluniadol o eitemau pwysig ac anghyffredin. Darlun o'r 'Penrhyn Arms', y safle ple sefydlwyd y Brifysgol, oedd y cyntaf. Disgrifiodd y ddadll am y safle a'r dieithriad gyda Bala. Mae cofnodion cynnar yn dangos arwahanu hiliol cyfyng. Yn 1906 bu bron i ddau fyfyrwr, ffrindiau ers yn blant, gael ei alludio am gerdded gyda'i gilydd. Bu rhaid ymlacio'r rheol tra oedd hen filwyr y Rhyfel Gyntaf pasio trwodd ond fe ei adfer pan ddaeth y myfyrwr yn ffreres o'r ysgol. Yn y dauddegau Thomas Richards a Bob Owen, Croesor, oedd y ffigurau blaenllaw yn sefydlu craidd yr archifau. Ei gyfraniad mwyaf oedd casglu nifer mawr o gofnodion o holl ystadau cyfagos. Roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwythau lorri o dro i dro ac maent, yn awr, yn rhan o'r casgliad gorau yng Nghymru, efallai yn y Deyrnas Unedig. Yng nghasgliad y Gadeirlan mae llyfr Esgobol Bangor o 1310. Mae cofnodion o Gaernarfon yn 1352 yn rhoi manylion am y Pla Du, roedd ym casglu llwy

been founded and will be developed. Einion closed on a light hearted note of a copy from the Parish Records of Llangefni. This was of the burial of a local farmer, William ap Hywel ap Dafydd ap Iorwerth who fathered 43 children and died at the age of 105. Prof Carr thanked Einion for his talk, opening a treasure chest which provides scope for hundreds of studies. The audience showed its appreciation.

The Editor

dad i 43 o blant a bu farw yn 105 oed. Diolchodd yr Athro Antony Carr i Mr Thomas am ddarllith oedd yn rhoi cwmpas i gannoedd o astudiaethau. Dangosodd y gynulleidfa ei gwerthfawrogiad.

Gareth W. Parry

**'The Boy Done Good'- Henry Tudor
A Watchtower and a Mystery.
Pictures of Excursions 2013**

Our Chairman, Mrs Frances Lynch Llewellyn, welcomed about thirty members and guests. Our first speaker, Prof. Antony Carr needed no introduction. He explained the title is an East End boxing description of someone who achieves greatness against all odds. How and why did Henry, an obscure exile, manage to become King of England? Did the Anglesey Welsh dimension give him credibility in Wales? His mother Margaret Beaufort was English, with French and German connections and a legitimised descent from John of Gaunt, a tenuous connection with the throne. His paternal grandfather, Owen Tudur of Penmynydd, married Catherine de Valois, widow of Henry V. He was descended from the 13th century Ednyfed Fychan ap Cynwrig. There were many descendants including women who were all married and this was the Welsh 'Network' recorded by the bards. There were no corresponding records on the English side and many women were unmarried and entered convents. Prof. Carr cited many names in this network explaining it was even more complicated and too much for a short lecture.

Despite the Tudor family losing their inheritance in the Glyndwr rebellion they did recover. Gwilym ap Tudur picked up the pieces and was the origin of the Penrhyn estate. His brother Meredith changed his son's name to Owain ap Tudur. This convoluted genealogy gave Henry credibility and he was the right person at the right time. When he returned to confront Richard III most of the Welsh were behind him and the poets were his propagandists. Bosworth field changed the nature of the Lancastrian crown.

Our second speaker was Dave Hopewell of the Gwynedd Archaeological Trust, known for his recent excavation of Roman roads. He recently examined strange sites which carried local stories were of no interest to Cadw. This was an appeal to all of us to give him information. The first was at Cefn Deuddur, Mynytho. Drawings in past records showed concentric ovoid enclosures with two large boulders. They were buried in vegetation but after clearance it was seen to have three banks. A section was cut across and no other structure found. Metal detectors found a 1899 penny. He speculated it could be an open air preaching site, similar to the Gwennap Pit in Cornwall or another one above Ucheldre at Holyhead mentioned by Elias in 1824. This has been built over. There is insufficient evidence for it to be scheduled. At Pen Bryn yr Eglwys on Carmel Head there are stones marking a square platform. Local tradition suggests it was a church ruin but it is too small. He thinks it might be the denuded remains of a Roman watch tower similar to the one uncovered at Mynydd y Twr at Holyhead. A rounded earthwork was revealed and one corner investigated. Nothing was found. Another long trench was dug but no good stonework was seen, only pieces of mortar. Again CADW is not interested. Finally he revisited some of his Roman roads where 5 metre wide structures were uncovered by using the Lidra system- a laser survey from an aircraft. This shows a 3D model of the terrain revealing earthen walls as well as the line of the roads. Only conifers resist penetration. He said it was a useful tool. Again he appealed for more information if there is anyone who may know something! During the refreshment break there was an opportunity to talk to the speakers. Following the break Gareth Parry treated us to a slide show of the recent excursions through 2013, using photographs mostly taken by Siôn Caffell. We revisited Penmynydd Almshouses, Sarn Fraint, Llanfaelog Church, Barclediad y Gawres, Llangwyfan, Aberffraw, Llangoed, Llanfugail, Llynnon Hall, Llanbeblig and Segontium. Appreciation was given at the end of the evening.

The Editor a Gareth W. Parry

Prof Antony Carr

Dave Hopewell

Gareth W. Parry

gweithwyr yn y chwarel a thenantiaid ei ffermydd. Mae dogfennau eraill yn dangos sut 'roedd y chwarelwyr yn credu yn angerddol mewn addysg ac mae ei cefnogaeth at y Brifysgol yn hynod. Mae Sefydliad o Astudiaethau yn Ystadau Cymreig wedi ei sefydlu ac yn cael ei datblygu. Gorffennodd Mr Thomas ar eitem ysgafn gyda chopi o gofnod yn Cofnodion Plwyf Llangefni. Mae am gladdedigaeth yn Eglwys Tregaian o William ap Hywel ap Dafydd ap Iorwerth oedd yn

Gareth W. Parry

**'Gwnaeth yr Hogyn yn Dda'- Harri Tudur
Gwylfa a Dirgelwch.
Lluniau o Wibdeithiau 2013.**

Croesawodd ein Cadeirydd, Mrs Frances Lynch Llewellyn, tua 30 o aelodau a gwsteion. 'Roedd dim angen cyflwyno'r siaradwr cyntaf, yr Athro Antony Carr. Ei deitl oedd 'Harri VII - Gwnaeth yr Hogyn yn dda'. Egluodd mai disgrifiad, o Ben Dwyrain Llundain, o baffiwr oedd yn cyflawni mawredd yn erbyn pob gwahaniaeth oedd hyn. Gofynnodd sut a pam gwnaeth Harri, alltud di-nod, fedru dod yn Frenin Lloegr? Oedd ei gysylltiad â Môn Cymreig yn rhoi credadwyaeth iddo yng Nghymru? 'Roedd ei fam, Margaret Beaufort yn Saesnes, gyda chysylltiadau Ffrengig ac Almaenaidd a llinach gyfreithlon o John o Gaunt, cysylltiad tenau gyda'r orsedd. 'Roedd ei daid tadol. Owen Tudur o Benmynydd, wedi priodi Catherine de Valois, gweddwyd Harri V. 'Roedd yn ddisgynydd o Ednyfed Fychan ap Cynwrig o'r 13eg ganrif. 'Roedd llawer o ddisgynyddion, yn cynnwys marched oedd wedi priodi, a hwn oedd y 'Rhwydwaith Cymreig' a gofnodir gan y beirdd. Nid oedd yna gofnodion cyfatebol ar yr ochr Seisnig a 'roedd llawer o'r merched ddim wedi priodi ac wedi mynd i mewn i leiandai. Enwodd Athro Carr llawer yn y rhwydwaith gan egluro ei fod yn rhy gymhleth ac yn ormod i ddarllith fer. Er bod y teulu Tudur wedi colli lot o ei etifeddiaeth yng ngwrrthryfel Glyndwr cafwyd adferiad. Casglodd Gwilym ap Tudur y darnau a hyn oedd tarddiad ystâd Penrhyn. Newidiodd ei prawd, Meredydd, enw ei fab i Owain ap Tudur. Rhoddodd yr achyddiaeth droellog hon yn rhoi credadwyaeth i Harri ac 'roedd y person iawn am yr amser iawn. Pan ddaeth yn ôl i gyfwynebu Richard III 'roedd ran fwyaf o bobl Cymru yn ei gefnogi a'i brobogandyddion oedd y beirdd. Newidiodd cae Bosworth natur y goron Lancastraidd. Yr ail siaradwr oedd Dave Hopewell o Ymddiriedolaeth Archeolegol Gwynedd, yn adnabyddus am ei waith diweddar yn cloddio ffyrdd Rhufeining. Yn ddiweddar 'roedd wedi archwilio safleoedd od oedd yn cario hanesion lleol o ddiddordeb i Cadw. 'Roedd hyn apêl am wybodaeth i ni gyd. Y safle cyntaf oedd Cefn Deuddur, Mynytho. Mae lluniau yn gofnodion o'r gorffennol yn dangos Clostiriau wyffurf cydganol gyda dau glogfaen mawr. Roedd ymddynt yn guddiedig gan lystyfiant ond ar ôl ei glirio gwelwyd tri chlawdd. Gwnaeth toriad ar ei traws ddim darganfod adeiledd arall. Yr unig beth ddarganfuwyd gyda datgelydd metel oedd ceiniog o 1899. Dyfalodd mai safle pregethu yn yr awyr agored oedd yma, tebyg i Pwll Gwennap yng Nghernyw neu un arall, crybwyllyd gan Elias yn 1824, uwch Ucheldre yng Nghaergybi. Mae adeiladau wedi cuiddio hwnnw. Ni does digon o dystiolaeth iddo gael ei gofrestri. Ar Pen Bryn Eglwys ar Penrhyn Carmel mae cerrig yn amlinellu llwyfan sgwâr. Mae traddodiad yn awgrymu mai adfael eglwys ydyw ond mae yn rhy fychan. Mae yn meddwl ei fod yn wylfa Rufeining gyffelyb i un a ddiorddwyd ar Mynydd y Twr yng Nghaergybi. Darganfuwyd gwrtglas lawdd llyfngrwn a ymchwiliwyd congl ohono darganfuwyd dim byd. Torrwyd ffos hir arall ond ni welwyd dim gwaith carreg da, dim ond tipyn o forter. 'Roedd gan Cadw ddim diddordeb. I orffen aeth yn ôl at ei ffyrdd Rhufeining ple mae adeileddau lled 5 metr wedi ei dadorchuddio gan ddefnyddio'r system Lidra - sganir laser o awyren. Mae hwn yn dangos model Tri Dimensiwn o'r tirwedd yn dangos cloddiau prif a hefyd llinellau ffyrdd. Dim ond coedwigoedd conwydd sydd yn amharu treiddiad ond mae yn offer defnyddiol. Gorffennodd trwy wneud apêl arall am fwy o wybodaeth os oedd peth gan rywun. Yn ystod toriad am luniaeth roedd siawns i gael gair gyda'r siaradwyr. Ar ôl y toriad dangosodd Gareth Parry luniau o wibdeithiau 2013, y rhan mwyaf gan Sion Caffel, Cawsom ailymweld a Tai Elusen Penmynydd, Sarn Fraint, Eglwys Llanfaelog, Barclediad y Gawres, Eglwys Llangwyfan, Aberffraw, Llangoed, Llanfugail, Neuadd Llynon, Llanbeblig a Segontium. Dangoswyd gwerthfawrogiad ar ddiwedd y noson.

OBITUARY

**Thomas Henry Oliver Stanley,
The Right Hon. 8th Lord Stanley of Alderley, D.L., 7th Baron Eddisbury of Winnington, 8th Baron of
Sheffield. 28.09.27 – 19.11.13**

Lord Stanley was a Society member since 1975, becoming Vice President in 1984 and succeeding to President in 1991. In 2005 he became a Patron. He was a passionate supporter of many organisations in Anglesey and was Life Vice President of the Holyhead RNLI. He was a keen sailor and as a youth was associated with the Trearddur Bay Sailing Club. He was also patron of the Holyhead Maritime Museum and the Ucheldre Centre. In his younger days he was a Captain in the Coldstream Guards but he is best known for his knowledge of agriculture. He farmed at Trysglwyn Fawr, Amlwch and the Rectory Farm, Stanton St John in Oxford. He was an invaluable speaker on agriculture when he was in the House of Lords. Latterly he published a book on the Stanleys of Alderley. His patronage of the Society will be missed. Our sympathy is extended to Lady Jane Stanley, to Richard, the 9th Lord Stanley and all the family.

A Memorial Service for Lord Stanley is to be held at St Cybi's Church, Holyhead at 11 am on 14th August

John Rowlands, O.B.E., J.P., M.A., M.Ed.

Life Vice President of the Anglesey Antiquarian Society 2007. President 2003-2007.

A member since 1962 he was on the Committee since 1965, briefly assistant general secretary 1963-1973 and on the Publications sub-committee in 1975. He was Chairman in 1988 until 2003. Brought up in Llanfair yn Neubwll and educated at the Holyhead County Grammar School he went on to Bangor University, distinguishing himself in the History department. He is well known for his AAS publication 'Copper Mountain'. During his career he was a history teacher and Headmaster of the Holyhead Comprehensive School. He also served as a Deputy Director of Education in Anglesey. He was able to give assistance to the Junior branch of the Society at that time. He was devoted to the Society and to many other aspects of our island. He served the public as a J.P. and was a staunch supporter of the little church at Llanfair yn Neubwll. His contribution to the Society will be greatly missed. Our sympathy goes out to his wife Jean and all his family.

Gwyneth Ann Benwell was born in Liverpool into a Welsh speaking family. The family moved to Bethesda where she spent her early childhood. Summers were spent in her beloved Anglesey. From her early days she was clearly academic and when the family returned to Liverpool she sat her A Levels there. She took a degree in languages at London University in 1960, spending some time in Germany at Heidelberg. In 1964 she was at Coventry in the German department and often took student parties to Germany. She even formed a choir to sing German folk songs. At this time she was married to Roy Benwell. At the age of 54 she took early retirement and moved to Porthaethwy. This was when she spent her time in a second career applying her flair for organisation, bright ideas and love of history and archaeology to become the lynch pin of several organisations. She had a great love of the Menai Bridge Heritage Trust and the Talwrn Archaeological Group. In our Society she was a member of the Committee since 2001. At the time of her passing she was joint Editor of the Transactions and Honourable Meetings and Excursions Secretary. One of her best innovations was the series of Day Schools every second year. Her other talents were musical and she was a choir member. In all these fields and especially with the AAS she will be sorely missed. Our sympathies go out to Roy and all her family.

A Memorial Service for The Marquess of Anglesey is to be held at Bangor Cathedral on June 14th at 3 p.m.

School Log Snippets

Gwalchmai School

1907 March 29th

The school is closed Monday because most of the children are in the habit of 'Clapping'.

1922

On St David's Day the morning was almost entirely spent dealing with Wales and Welshmen. In the afternoon the children from Standard 1 upwards were assembled together in the Main Room and a programme of Welsh airs and Recitations was gone through. Children were catechised on the life of St David and other notable Welshmen, special mention being made of Tan y Marian and Ieuan Gwyllt whose centenary celebrations are being held this year. Mention was also made of the loss of notable Welshmen during the year, among them being Sir O.M. Edwards, Prof Henry Jones and Dr. J. Williams DD.

Dwyran School

1918. November.

Owing to a wave of influenza throughout the country instructions received from the Educaiton Office to close the school until the wave passes over.

Nov 22nd

An attempt was made to re-open for three consecutive weeks but this proved fruitless. There were two fatal cases, one a bright girl of 11 years from Standard V. If spared a promising future was in store for her. The other was a young wife living in close proximity to the school. Very few families in the district escaped the pest.

Mystery Window

Many people will have been aware that there was a window hidden behind the Lady Eleanor organ in St Cybi's Church, Holyhead. The organ was erected in the North Transept in 1932 and there is no living person who can remember it, nor is there any photograph in existence. The Church inventory has a description which is as follows:

'Two lights and tracery. Left: Good Shepherd (Designers Henry Dearle and Morton). Right: Charity (Designer Burne-Jones). Product of Morris and Co. Glass painters: Titcombe (Good Shepherd), Glasby (Charity), Backgrounds (Chadwick), Watson (Inscription and tracery).'

To the Penrhos Bradwen Family the window was inserted in 1922 at the same time as the Adeane memorial window in the St David's Chapel. Little is known about the Penrhos Bradwen Family- they would have been agents on the Penrhos Estate. It is on record that they were prominent members of the Welsh congregation. During the recent church renovations the window was removed and boxed away, after being photographed on a light box. It is badly damaged and it is hoped that one day it can be restored and exhibited in a light box on the West Wall. The picture on the left is an attempt at a digital reconstruction, using the photographs of the fragments, which vary in colour quality. It is hoped it will give some impression of its beauty and that in the future the money can be raised to carry out the restoration, along with restoration of the other William Morris windows that need attention.

Digital reconstruction by George Lewis, Bodedern and the Editor

Slide Show

Penmynydd Almshouses

Barclociad y Gawres

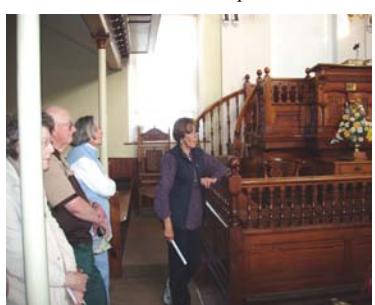
Frances on Capstone

Rest along the way

Eglwys St. Cwyfan

Mrs Enid Walton, Capel Ty Rhys

Eglwys St. Figel

Garden Party: Plas Llynon

Segontium: Barracks and North Gate

First World War Colours: 6th Battalion Carnarvonshire & Anglesey, Royal Welch Fusiliers

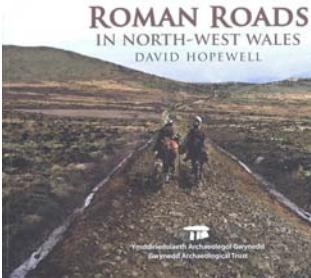
Hello everybody! We at the Royal Welsh Fusilier Museum in Caernarfon are going to be starting the mammoth task of looking for photographs of individual soldiers from the RWF who were killed in the Great War.

We wish to display their names and photos on the centenary of their deaths at the RWF Museum. Please could you help?

If you know of anyone who might be able to help - please pass our request on. We would need as much information as possible to go with the photograph to make sure we fit the right picture to the right man - but sometimes a name might be all we need.

You can contact us on Facebook or email us at the RWF Museum on rwmuseum1@btconnect.com

Publications

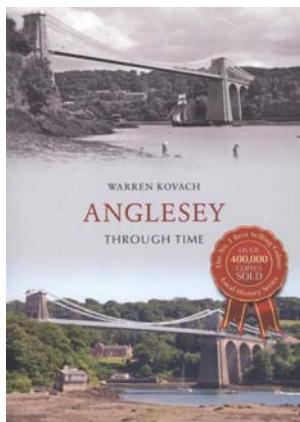
Gwynedd Archaeological Trust.

Llyfrau Magma, Llansadwrn LL59 5SR

Book orders to dhopewell@heneb.co.uk

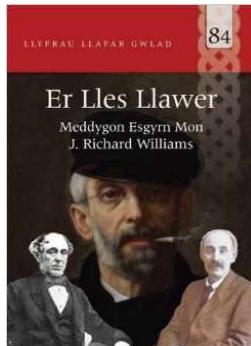
This book by David Hopewell gives an account of his work on this fascinating subject, including recent diggings on Anglesey. It is the result of a ten year project examining evidence for roads both in the field and in the archives. Many exciting new discoveries have been made and further investigation is needed to clarify tantalising gaps.

Production: Robert Williams

Warren Kovach's new book on Anglesey through Time covers a field that has been done before. This time he has combined sets of old photographs with fresh ones of today, taken from the same viewpoints. It opens the eyes to the changes that have taken place and gives an interesting vista of familiar territories. Moreover, some of the old photographs are different from familiar past views emphasising the freshness of the production. A lovely book to add to your collection!

£14.99 Amberley Publishing
www.amberley-books.com

ER LLES LLAWER-
MEDDYGON ESGYRN MÔN
Y mae'r grefft o ailosod esgyrn
wedi bodoli ers o leiaf dair mil o
flynyddoedd ac fel pob agwedd
arall o feddyginaethu y mae iddi
ei gwendidau a'i rhagoriaethau.

£7.50
Carreg Gwalch

Oriel Ynys Môn Celebrating Anglesey Art

Open until September 7th showing paintings by Harry Hughes Williams, Sir Kyffin Williams, Charles Tunnicliffe and Edith and Gwendolen Massey.

AAS Publications

Members who require items through the Post may contact our Publications Officers, Robert and Margaret Bradbury, Bryniau Mawr, Pentraeth. LL75 8LJ
Tel /Ffôn 01248 450132

If any members notice any archaeological sites being defaced or threatened with damage please advise the Hon. Secretary so that the Society can inform the appropriate authorities.

*Gofynnir i aelodau dynnu sylw'r Ysgrifennyd
Cymreol os yd yn gweld safleoedd hynafiaethol yn
cael ei difetha neu o dan fygythiad o ddifrod er mwyn i'r
Gymdeithas rhoi gwybod i'r awdurdodau perthnasol.*

Hon Sec / Ysgrifennyd Aelodaeth: Siôn Caffell
Tel / Ffôn 01248600083

The Editor wishes to thank his usual team of helpers who assisted him with the production of this edition:

Gareth Parry, Siôn Cafell, Gladys Pritchard & Tricia Jones

The next edition of the Newsletter will be published in the Autumn of 2014.

Please forward any articles to the Editor:

Dr. J. Ken Roberts,
Cae Paradwys, 16, The Rise,
Trearddur Bay, Holyhead
Tel. 01407 861036

New Accessions at Anglesey Archives

1. Scrapbook of Buddig Jones	WM/2469	(20 th Cent)	2013
and a family tree.			
2. Rhagleni Sioc Gymraeg y Borth.	WM/2470	1965-1997	
3. Archaeological Report 91-95 Market Street, Holyhead	WM/2471	2013	
4. Box File and 2 Videos of the garden Renovation at Plas Rhianfa, Llandegfan-additional	WM/2363/4	1997-2011	
5. Llyfr cyfrol o gerddi Goronwy Prys Jones	WDAY/201	c. 1965	
6. Photographs Ysgol Gyfyn Llangefni	WA/21/2	1940-2003	
7. Misc. Wesleyan Chapel Papers	WD4/767-769	1894-2014	
8. Electoral communication pamphlets	WM/2472	2013 July	
9. Holyhead Golf Club additional papers	WM/2377/6	1948-1960	
10. Anglesey Mining plc magazine	WM/2369/3	2013	
11. VHS Video Adam Hart Davis on History	WM/VID/20	1995	
12. Photographs Ysgol Kingsland Caergybi	WA/21/3	1929-1950	
13. Archaeology Report CR Archaeology Stanley Street Holyhead	WM/2473	2013	
14. Llyfrau Addenuau Capel Moriah (B) Gaerwen.	WM/2474	1877-1884	
15. Black Point Community Council Review	WM/2475	1900-1978	
16. Almanac Caergybi	WM/2476	1877-1951	
17. Lluniau Ysgolion; Amlwch, Bodffordd, Porthaethwy, Llanuwchllyn, Pencarnisiog	WM/2477	(20ed ganrif cynnar)	
18. Papurau teulu 'Eagles' Aberffraw	WM/2478	1928-1998	
19. Magazines 'Yr Ynys' Ysgol Caergybi	WA/18/54	1936-1978	
20. Capel Ty Rhys Llangoed Papers	No number	1856-2001	
21. Book 'Specification of a single screw hopper barge' (Pick me Up)	WM/2479	c. 1920	
22. Photograph album belonging to Mr Harvey and photos of Côr y Traeth	WM/2426/2-3	1943 and 1987	
23. Papers of Margretta Bulkeley Hughes	WM/2480	1830-1973	
24. Menai Bridge and District Civic Society Papers.	WM/1747/4	1997-2014	
25. Llythyrau Pwyllgor Cydenwadol yr Iaeth Cymraeg (Môn)	WM/785/15/1-18	1963-1966	

Anglesey Archives, Bryncenfi Industrial Estate, Industrial Estate Road, Llangefni. LL77 7JA. Tel 01248 751930 E Mail: archives@anglesey.gov.uk

The Senior Archivist is Hayden Burns.

Archives Service Opening Hours

Monday: 9:15am - 4:45pm (closed for lunch between 1pm - 2pm)

Tuesday: 2pm - 4:45pm

Wednesday: 9:15am - 4:45pm (closed for lunch between 1pm - 2pm)

Thursday: 9:15am - 4:45pm (closed for lunch between 1pm - 2pm)

Friday: 9:15am - 4:45pm (closed for lunch between 1pm - 2pm)

First Saturday each month- 9.15am - 1pm

Appointments

The Anglesey Archives Service operates a booking system. Users are therefore required to book a place in the search room in advance of their visit. Bookings can be made in person, by email, telephone or letter. Please be advised that a booking is required for each person wishing to use the service. If you have any special requirements please mention them when booking. Don't forget your Reader's Ticket.

Research Service. There is a paid postal research service with an initial charge for the first hour. Please contact Archive Service for the current fee.

Edrych Ymlaen.../...Looking Ahead

Annual General Meeting 16th May 7 pm Oriel Ynys Môn

At 7.30, a talk, 'Dafydd ap Gwilym in Anglesey': Sara Elin Roberts
AAS Summer Excursions 2014 /Gwibdeithiau Hâf

Sat. 17th May, 2.00pm- Four Baptist Chapels: Meet at Holyhead Bethel (Edmund Street). Three others close by will be visited. The tour will be given by the Rev. Ieuan Elfrynn Jones. Tea will be served.

Sat. 7th June, 10.30 am (all day) – Amlwch Port and Parys Mountain. The morning will be spent at the Port, visiting the Copper Kingdom and Geomon. Lunch will be taken there. In the afternoon we will move to Parys Mountain with Dr David Jenkins as Leader.

In the evening members who book may dine at Lastra Farm.

Sunday 22nd June, 4.00 pm – Presaddfed Cromlech and House.

Park at the Shooting School. Frances will speak at the cromlech. Dr Dafydd Wyn William will show us the house. Tea will be served. Booking required- limited to a maximum of forty.

Friday 18th July, 6.30 pm – Prince Madog (research ship), Princes Pier, Menai Bridge. The ship is scheduled to be in dock. Prof Michel Kaiser will speak. Booking again required: maximum number is thirty.

Sat. 6th September, 2.00 pm – Llys Rhosyr, Newborough Church and the Pritchard Jones Institute. David Longley will be Leader.

Members please refer to their Membership Cards and accompanying forms with instructions and Map references.

PRINTED BY

premier
DESIGN & PRINT

01407 761 166

info@premiergraphics.co.uk